

Դ Ի Տ Լ Կ Ի Ի Ի Զ Լ Ն Դ Ե Լ Ն

Պատմութիւն քաղաքական, պատերազմական, բանասիրական, եկեղեցական դիպրճածներու, որ հիմնական ստեղծանքս կը լինի աշխարհիս վրայ •

Որ է իբր տարեգրութիւն մը աս տարւման •

I 8 I 4

Աշխատասիրեալ 'ի Հ. Մատթիւսի Ագնի փիւսկիւլճեան կոստանդնուպօլսեցւոյ
'ի Միսիթարեան միաբանութիւն :

'ի Խնդրոյ Ընկերութիւն Արշարունեաց :

Ըստ տարեգրութիւնը՝ որ հոս մէկ տեղ ժողովրդած մէկ տարւման պատմութիւն է, ամեն տառերհինկ օր մէյմը ետեւէ ետեւ կը տալով, ու ամեն բօստայով քանի մը թերթ կը խորհրդի Ստանպօլ, նոր նոր պատմութիւններով :

Ով որ կուզէ առնել, ուր տեղ ինչ քաղաք որ ըլլայ, իր անունը գրել տայ Ստանպօլ Պալատիին խանութը, որ գրքածախ է Զուլաճի խանին քովերը, վճարելով քառսուն դր՝ մէկ անգամ բոլոր մէկ տարւման համար : Ինչանկով ամեն մէկ բօստայ գալուն իր մարդը հոն խրկէ, առանց բան մը վճարելու կառնէ եկած թերթերը :

Դ Վ Լ Ն Ի Տ Ի Ն

Դ Վ Ա Ն Ս Ս Ի Բ Ո Յ Ն Ղ Ա Ձ Ա Բ Ո Ւ :

Դ Ի Տ Ա Կ

Բ Ի Ի Զ Ա Ն Դ Ե Ա Ն

Դ Ի Ն Դ Ի Ո Յ

Ը Ն Կ Ե Ի Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ա Բ Շ Ա Բ Ո Ւ Ն Ե Ա Յ

1814.

1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. ՅՈՒՆ ՎԱՐ : (1)

(2) Աստուծոյ Կայսեր, Մաճարաբանու ու Պօփօստու Բագաւորին շրաժ յայտարարութիւնը, Քրիստոսէն դէմ պարտաւոր թաւալուն համար :

Եւսեփն Թիւրք, Թէ իրեն սահմաններուն դիրքերուն համար, ու Թէ մէկալ Թիւրքներուն հետ զանազան հարկաւոր վերաբերութեցը համար, և Թէ ուրիշ Եւրոպիայի Թիւրքներուն կապակցութեը միջնորդ ըլլալուն հարկաւորութեը համար, իրեն կամայը դէմ հարկաւորեցաւ գրեթէ ամսէն պատերազմներուն մէջը մտնալ, որ 20 տարիէն պէրի աւրեցին բոլոր երկիրը : Այժմ ցէին կայսրը ի բերման բնութեը (քի իրեն Թապիէթին կէտըն կէտի), ու սիրոյն՝ որ ունէր իրեն հաւատարիմ հպատակներուն վր,

ու հէմ մտածելով իրեն Թիւրքները պարտաւոր, միշտ կըջանար որ խաղաղութիւն մէջ պահէ իրեն Թիւրքը, ու ամսէն սոսկալի ու արիւնասէղ պատերազմներու մէջ ալ ասէր միայն իրեն վախճանը, ու հիջ միտքէն ալ չէր անցնէր՝ որ ուրիշներուն տեղերը զախդ բնելով մեծցընէ ու ընդարձակէ իրեն Թիւրք սահմանները :

Կայսրը հիջ մէկումը դէմ պատերազմ չէ բացաւ, ինչպէս որ զօռը չի մտաւ Եաթի հարկաւորութիւն, քի, կի՞ գինքը պաշտպանէ տէյի, կի՞ իրեն սահմանակից Թիւրքները պահպանէ տէյի, ու կի՞ Թէ բոլոր Եւրոպիայի տակնու վրայ ըլլալու վտանգին համար որ կըլլար կոր մէկ անսանձելի էշխմը. ու որովհետեւ կայսրը :

(1) Որովհետեւ քաղաքի պաշարման պատճառաւ իհատեցաւ շարունակութիւնը դիտակներուն, և մեր ձեռքնալ չէր հասնէր հիջ մէկ տէրութիւնը դադէթաւոր, աս պատճառաւ դիպմեցաւ դադէթանէրը, և Թէ որ մէկը առջինները Թիւրքները ու վերջինները ընէլու ըլլայինք նի, մէկ անյարմար բանմը կըլլար, առանց դիտանալու առջինները իմանալ վերջինները՝ որ ունին կախում մէկողմէկէ, բաց առ կից աս տարի Թէ որ մէկը յունկարէն սկսած մինչև մայիս եղած խաղաղութեը չի կախանէ, ու անկից վերջը յաջորդ դադէթայիները կարգաւոր ըլլանէ, խաղաղութեը համ շառնէլէն ի կողմ, հիջ կարգաւորեալ բանմը չի կընար ըմբռնէլ Թէ ինչ եղաւ առաջ որ ետքը այսպիսի փոփոխուն եղաւ, անոր համար լաւ սեպեցինք որ առջինները համառօտ կերպովն անցնինք, էն հարկաւոր ու հաւան խաղաղութեը պատմելով, և այսպէս քիջ առնելան մէջ հասնինք առջին կարգին :

(2) Աս Եւսեփն յայտարարութիւն որ ըրաւ Օգոստոսի մէջ 1813 ին, Թէ պէտեւ ուշացաւ քիջմը, բայց դիտանալով Թէ շատ հարկաւոր բան էր իմանալու համար Նաբօլէօնին բռնած ճամբան, իր կառավարութեը, և ուրիշ տէրութիւններուն վախճանը, և վերջապէս իմանալու ամսէն քաղաքական և տէրութեց վերաբերեալ բաները, անոր համար դրինք մեր դիտակին մէջնալ :

կայսեր բաղձանքը էր պարիլ ու թէւորել արդարութիւն ու խաղաղութիւն, անոր համար միայն արդարութիւն ու խաղաղութիւն համար պատերազմեցաւ, և ան զանազան ու դժ-բաղը պատերազմներուն մէջ ամեն անգա-մուն մեծ մեծ փառանքեր որ հասաւ իրեն տե-րութեան, հիշ որ չէ ասով կըմըխիթարիլի, որ տրութիւն չի դրաւ վտանգի մէջ մէկ ըն-դունայն փառասիրութեամբ համար, ու թէ իրեն ամեն լրաց գործքերը կրնայ արդա-րանալ ան պատերազմներուն առջև, և ամեն ժողովրդեան ու իրեն ժամանակակիցներուն առջև, և վերջապէս ամեն յետագայ յա-ջորդներուն առջև:

1809ին պատերազմը՝ ամեն հարկաւոր պատրաստութիւններ տեսնելէն ետքը պիլի, տերութիւն կինարկոր վերջի վտանգին մէջ՝ թէ որ անմոռանալի քաջութիւն մեր դունդին, ու հայրենեաց հաստատուն սերը, որ վա-ռեցաւ բոլոր տրութիւն մէջ, թշնամիէն վե-րագոյն քիւստին ջրըքն նէ: Իրաւ որ թէ պէտեւ երջանկութիւն կրցանք պահել ազգային փառքը. ու մեր զէնքին առջի անունը. բայց մեզի հարկաւոր ու աղէկ գաւառները՝ որ ունէինք, զոհ ըրինք, հիմա քիւստին ալ Արքիա-կան ծովուն քովերը եղած քաղաքները, որով Աստուծոյ ամեն ծովային վաճառականու-թիւն հաղորդակցուէն մերկացաւ, ուսկից որ յարմարութիւն (քիւստին քիւստին) ունէր հարստացնելու ու երջանկացնելու աղբիւն ճարտարութիւն: Ալեք մը՝ որ բէք ցաւալի էր ու ըլլալիքները յայտնի, վնդի ամեն վա-ճառականութիւն ճամբաները գոցվելով ազ-գաց մէջը մէկ մէկու հետ, ամեն հաղորդակ-ցութիւնները կտրեցաւ, պատճառաւ ծաւեր կարգադրութեան որ տիրեց երկրին մէջը:

Աս պատերազմին ընթացքը ու վերջը՝ ա-պացուցին (քիւստին էջկեարէ իսպաթ ըրին) կայսեր՝ թէ բացարձակապէս անկարելի է բոլորովին բժշկել ան սոսկալի վերքը, որ աս ատենին մէջ խանգարեց բոլոր Եւրո-պիայի քաղաքական կառավարութիւն ու կար-գադրութիւն: Զօրաւոր բանակները՝ որով որ անկախ տրութիւնները կրնային բան մը տես-նել, հասարակաց դժբաղդութիւն խալսե-լուն տեղը՝ զանոնք զոհ ընելով այնպիսի ան-պիտան ճամբովոր գործածելով որ է ըսել անօդնական ու միմալ, ասով ուրիշ բան չէին ըներ՝ բայց եթէ Եւրոպիային կործա-նումը տահա թէզմը վրան կըբերէինսկոր, ու վերջապէս մէկ երջանիկ կատարածմը ունե-նալուն յոյսը կորսնցնեն կուտայինսկոր: Կայսրը աս մտածմունքներով լեցունած ըլ-լալով, տեսաւ թէ որչափ հարկաւոր է աս սոսկալի սէլին արգելի մը պէտքով զնել, որ

օրէ օր երթալով վտանգաւոր կըլլար կոր, խուռմիշ ըրաւ թէ աս սէլին արգելքը ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ հաստատուն ու ապահով պարը մը ընել խելմը տարի: Աղէկ ճամբայ (կամ հնարք) ու ինչպիսի կարելի էր ամենին խայրելով ու խոհեմու-թեամբ իջնայ ընել, որ ասով նորոգէ իրեն զօրութիւն ու կէլիւնները, ու իրեն սահմա-նակից տրութիւններն ալ քիչմը հանգչին, որ ասանկով կըսկսէին երեսալ երջանիկ օրերը:

Բայց այնպիսի պարընալ չէր կրնար ըլ-լալ այնպիսի վտանգաւոր պարագայի մէջ, թէ որ մեծ ու կարգէ դուրս դիտաւորութիւն մընալ չունենարնէ. ուստի աս իջողան տեսնելով կայսրը, խուռմիշ ըրաւ որ տայ իրեն հայրական սրտին բէք սիրական աղբի-կը՝ իրեն թէւորութեան ու մարդկային բնուէր ճշմարիտ ֆայտային համար, որ խաղաղու-թեամբ զաւակը տալովը արգելք դրովի ան վերջանալի թշուառութիւններուն: Աս մտած-մունքներով որոշվեցաւ ազգականութե կա-պը, որ հալի միտքէն ու խափիլ խափիլ հալեղած ծուռ ու մուռ մէկնութիւններէ դուրս բան էր, բայց ի վրայ այսր ամի պէտք էր որ մէկ դժբաղդ ու անիրաւ պատերազմմը ետեւ ըլլար իրեն ցաւազնեալ անձին միթարու-թեամբ, ու ապահովցնէր իրեն վիճակը, և զյաղթող ու զբաջ Նաբօլէօնը շարժէր՝ որ չափաւորէ զնքը, ու արդարութե բան տես-նէ, ու երկու կողմնալ քիւստին տրութիւն ալ հաւասարակշիւ քիւստին տրութիւններուն կապակցութիւնները պիտի մնար կապակցու-թեամբ թշուառութեց:

Կայսրը աս բանին մեծ յոյս ունէր ան ա-տենը՝ երբոր հաստատվեցաւ ազգականութե կապը մէջերին. վնդի Նաբօլէօն կայսրը ան ատենը այնչափ մեծցերէր որ հերքէր էր իրեն բաղձանացը ապահովցնելու ան իրեն ամեն առջի վաստակած երկիրները, բան թէ նորէն ետեւէ ինալ ընդարձակելու իր տրութիւն: Ան ամեն տեղերը որ իրեն իշխանութե տակն էին, որ իրաւամբ արդար չափէն ալ դուրս ելած բան էին, չէ թէ միայն յայտնապէս վտանգաւոր էր ֆաւանայու, (որ սաստիկ կըտրեարկոր ան յաղթութիւններուն ծանրու-թեցը տակը), հապա թէ որ աղէկ մտած-վէրնէ, իրեն անձնական շահուն ալ յայտնի վտանգաւոր էր: Իրեն ուժովը ինչ խտար լարձակեց իր տերութիւն, հարկաւորապէս անխտար ալ կորսնցնուց անոնց ապահովու-թիւն: Աս իրեն ազգական ըլլալը այնպիսի քրիստոնէայ հին թագաւորութեամբ հետը, որչափ որ փառաւորեց ու շինեց իրեն մե-ծութիւննէ՝ Փրանսիոյ ազգին ու բոլոր քրիս-տոն

առջևը, այնչափ ալ տրվաւ իրեն այնպիսի
աճումը հաստատութե ու կատարելութե,
որ անկից ետքը հարկաւորապէս պէտք էր
ան իրեն անհանդարտ խորհուրդները որ ըն-
դարձակէ իրեն տեղութեանը, պիտի դադ-
րէր ու հանգէր:

Ճարտար քաղաքական կառավարութեան
խիստ օրէնքներուն կէտքէ, կրպարաւորէր
փառաւոր ու յաղթող Նաբօլէօն կայսրը, որ
Ֆռանսան, Եւրոպան, ու վերջապէս ան
ազգերը որ բռնութե տակ ինկած ըլլալով
յուսահատուէն երկիւնքը կաղաղակէին նէ,
պահէ իրենց առջի կացութեը մէջ: Այնպիսի
մը կերեւնար կոր թէ աս ամբարտաւան պառ-
շաւները հէմէն յաղթեն պիտոր ասոր հո-
գուն ինստիտիւտին. ու թէ որ այսչափ ա-
նուշ լեզուով լուրջ լինէր բան մը որ չի կրը-
ցան ընել նէ, արթնի տեսնէին Սաղորդային
մեղադրութե դնելու չէ:

Շատ տարվան աշխատանքներէն ետքը,
անհամար նրվիրմունքներէն ետքը, որ ամ-
մենալնամփիլէ տեղը եղաւ, կար կէնէ յոյս
մը ձեռք ձգելու ապահովաբար ան փափա-
ղելի դիտարորութե, որովհետեւ արեւել
հեղուկները հիւ մէկ բան մը հաջող չի բերին,
բայց եթէ թշուառութե թշուառութե վրայ,
և թէ աս բաներն չկաջողցանեն, դէթ ա-
նու կրկնութե արմի կայսր թէ ինքը ամմէն
կարելի կերպով ջանաց հոգալու մէկ խաղա-
ղութեմը: Տահա 1810-թուականը չանցած
իջէն, բորբոքեցաւ պատերազմը Սպանիայի
մէջ: Անցնիստանի ժողովուրդը հազիւ թէ
ունեցաւ քիմը ժամանակ հանգչելու ու հո-
գի անտելու առջի երկու հարհուրելի պա-
տերազմներէն, աս առնին մէջ Նաբօլէօն
կայսրը վճիռ հանեց միացնելու իրեն չափէն
աւելի ունեցած քաղաքներուն հետ որ աս-
ման չափ էր: Ֆռանսայի իշխանի, մէկ երեւե-
լի գաւառ մը հիւսիսային Անգլիոյ տան, ու
մերկացնելու Անգլիոյ, Պոմմա, Լուպէ-
քա վաճառակից քաղաքները իրենց օրէնք-
ներէն ու վաճառականութեն, հէմէն իրենց
բոլոր կացութեն: Աս բռնական գործքս որ
իրաւունքիմը շուք պիլէ չունէր, ու յայտնի
արհամարհել էր ամմէն սոյ օրինաւոր հրա-
տարակմունքը, բրաւ առանց իմացնելու,
նորիւ արեւելներէն առանց հաւանութե ունե-
նալու, միայն աս մէկ իրմէն հնարած մահա-
նան էր, թէ իրեն պէտք է աս տեղերը ին-
կիւր-հոռային դէմ պատերազմ ընելու հմը:
Աս բարբարոսական գործքին մէջ բանե-
ցուց մէկ չի կակղնալու խտուութե մը. զոր
բրաւ յաղողուի, անկախուի, իրաւունքը,
արժանաւորութե, ամմէն հասարակի ու մաղ-
նաւորի ունեցածները. կուղէր սննջացնել

աշխարհքիս վաճառականութե, ու ան ամ-
մէն փուշ ու ինքնահար իրեն մտածմունք-
ներով կուղէր հասնել իրեն միտքին, որ թէ
թալէհէն կարելի ըլլարնէ, բոլոր Եւրոպիան
թշուառութե, բռնութե ու վերջապէս բար-
բարոսութե մէջը պիտոր ինար:

Աս Նաբօլէօնին վճիռը յայտնի երեցուց
թէ ան շատ անդամուն հրատարակած կար-
գաւորութե ֆռանսայի բուն սահմանա-
դրուիներուն համար, որ թէպէտ շատ ան-
գամ չափն ալ անցուց, կալիւրէ կոր առանց
նկատմունք ընելու, առանց հրատարակման
առանց արդարացուցման, վերջապէս իրեն
Նաբօլէօնին դրած արեւելները պիլէ կալ-
րէր կոր իրեն ուղեղուն համար: Ոչ Ուէնայի
դաշնակից արեւելները, ոչ Վիսթֆալիայի
թագաւորութե, ու ոչ մէկ մեծ կամ պզտիկ
արեւել մը ազատ մնաց աս զարհուրելի յար-
ձակմանէս, աս չիլըսլած յափշտակութեմ:
Սահմանները ոտքի տակ դաշին ասոր կոյր
հշիւն համար, ոչ կարգ, ոչ կանոն, ոչ հին
կամ նոր դաշնադրութեներու նկատմունք,
(յի ի հտիւրազ ընել):

Այսարմար (միաստիպիթսիլ) կարգաւոր-
ութե արհմաններուն վեր ի վար ըրաւ դե-
տերը ու քաղաքները, ու հարաւային գեր-
մանից արեւելէ ամմէն հիւսիսային հաղոր-
դակցութեները վերջնելով, անցաւ Եւրպան,
բաժնեց Տանիմարգան գերմանիայէն, չի
խնայեց Պալմէիին, ու կրկարծէր թէ անկից
ետեւ պիտոր վազէ խոշոր խոշոր արեւելներով
դէպ ի երեւելի երեւելի բերդերը որ Պոմմա
կրտիրապետէր Օտեո գետին վրայ թէպէտ
և ֆրանսայի դոքսերը զափթ էին ըրեր: Աս
ամմէն զափթ ընել չէ թէ միայն օրինաց,
իրաւանց ու ամմէն մէկուն ժառանգուեցը
դէմ կուգար, այլ ամմէն աշխարհաբար-
կան, քաղաքական ու գիւտարական որոշ-
մունքներու ալ, և այսպէս ան երկիրներու
մէջ կրճգէր խառնախնդրութե, որ առաջինէ
կատարեալ կերպով կարգաւորված էին, ու
աս էր մէկ յայտնի առաջաբանութե մը տահա
մեծագոյն բռնութեներուն որով որ Գերմա-
նիային կէսը պիտոր ըլլար ֆռանսայի արեւ-
ելէ գաւառներ, ու Նաբօլէօն կայսրը, յա-
տուի թագաւորը երկրին: Աս կարգէ դուրս
բարձրակելով Մոսկովստանը ու Պոմմա
պիտի ըլլար առաջին վտանգէն մէջ ընողը:
Պոմմա արեւել չորս գիւն պատած ըլլալով,
որ չէր կրնար մէկզմիւր շարժել, և կորսնց-
նելով ան ճամբաները ուսկից որ կրնար բե-
մը դորանալ, հէմէն կերեւնար կոր թէ պիտի
ջնջուի: Մոսկովստան առաջինէ նեղած էր իրեն
արեւմտեան սահմաններուն մէջ տեսնելով
Տանիմա քաղաքը իրեն հաճոյիցը դէմ ելե-
լէր

ընթացումը ու զինեալ բերդ մը, որ Գիւթիթի դաշնադրուեցը մէջ եղած էր աղատ քաղաք մը. տեսնելով որ խելով Լեհաստանու դաւառները ֆռանսըզի սահմաններ եղած էին, տեսնելով ֆռանսըզին ուժին յառաջանալը ծովեզերեայ տեղերը, ու դէպ ի ան նոր որոշված սահմանները, որ կրպատեր Պոուշին երկիրը, ու յայտնի վաանդը որ կապառնարկոր ան երկիրներուն՝ որ դերմանիայի ու Լեհաստանու մէջ իրեն իշխանութեը տակնէին, անոր համար պատերազմը Մոսկովին ու ֆռանսըզին մէջ ստուգվեցաւ, ու Աւսդրիան կրտսններ կոր որ երթալով երթալով կրձեանար կոր:

Աս պատերազմին թէատրոնը պիտոր Բւլարին դաւառներուն մէջ, ու անոր պաշտպանութիւնը դժուար էր, որովհետեւ հարկաւորութիւնը նորոգելու խազնան ու կէլիքները տկարացուցեր էր զինուորական ուժը: Մոսկովին պատերազմին ելքնալ բէք շատ տարաւորական բան մը էր, որովհետեւ ինքնալ նոյն դժբաղդը դժուարութեց մէջ Բւլարով ձեռք զարկեր էր ատ գործքին ու ինչպէս որ կերուէնայ նէ՝ առանց մէկալ նորութիւններուն օգնութիւնը կատարեալ բան մը էր կրնար տեսնալ. զէրէ իրեն գործելը, նայելով մէկալին վար էր, ու շատ կրկնացրէր որ դժբաղդ վերջը ունենայ ինչպէս որ եղան առջի պատերազմներուն մէջ որ աս կերպով թշնամիին դէմ ելան նէ: Եւ մէկին կայսրը ամիկն բարեկամական ճամբաները բանեցուց որ հաշտութիւն երկու կողմալ, որպէս զի աս սաստիկ սպառնացող իրիտորկին պատրուվածքը արդէն տէյն: Մարդկային սրամտութիւն չի կրնար հասնել որ գիտնայ թէ բէք մօտեցեր է եղեր ան վարկեանը, որ աս բարեկամական հաշտութիւն չի յաջողելով, շատ դժբաղդ պիտոր Բւլար եղեր Մաբօլօնին քան թէ Մոսկովին: Աս է եղեր անտնօրինելի վճիռը այնպիսինամութեը: Երբ որ ճար չիկար, պատերազմը պիտոր բացվէր նէ, պարտաւորվեցաւ կայսրը որ հոգայ այնպիսի ճամբաներ, որ յարմար Բւլարով ան դժուարին ու վտանգաւոր ժամանակին եղած պարագաներուն հետ, ապահովցնէ իրեն նորութե սահմանները, ու իրեն մօտիկ եղած տէրութիւններուն հակառակ ան մը չիտայ:

Պատերազմ չենել ու հիւ մէկումը կողմը չաւ Բարաբէ չի բռնելը, թէպէտ Մաբօլօնը բէք կը հանէր իր իրեն քրած յայտարարութեցը մէջ, բայց մէկալ տէրութեց արդար սկզբանցը ընդունելի էր, ու աս խորհուրդս ալ վերջապէս այլ ուրիշ բան մը չէր, բայց եթէ մէկ տկար վարձ մը ետ քաշվելու ան դժուար առաջարկուէն, որ խօլայութիւնով

կրնար լուծվել, քի կի մէկ դին կի մէկալ կողմը բռնելով: Աւսդրիայի պէս մէկ մեծ տէրութիւն մը, չէր կրնար ձեռք չի զարնել աս Եւրոպիայի գործողութիւններուն, ապա թէ չէ անտարբեր մնալով թէ պատերազմի թէ խաղաղութե մէջ, անտարբեր բեֆիլ չէր կրնար Բւլար բուն իրեն սահմաններուն ապահովութեը, ու կրկորսնցներ իրեն իրաւունքը ու հեղինակութիւնը մեծամեծ խորհուրդներու որոշմանցը մէջ:

Ֆռանսըզին դէմ պատերազմը բանալալ ան պարագաներուն մէջը իրաւանց ու խօհեմութե դէմ էր, մանաւանդ որ Մաբօլօն կայսրը անձնական սէպէպութիւն մը չէր տրված կայսեր, որ պատերազմը բանալը արդար Բւլար, ու բոլորովին իրեն փափաքելի դիտաւորութե յոյսը տաճա չէր կորսնցուցած, ուստի զգուշութե պահեց իրեն առջի բարեկամութիւնը, ու խաղաղացնելու, ապահովացնելու անուշութե ճամբան բռնեց: Մէկ դիէն ալ մտածեց իրեն տէրութե շահը, վն զի թէ որ պատերազմը բանար նէ, Աւսդրիային դաւառները պիտոր Բւլար առջին ու դիւաւոր թէպատրոն պատերազմի, ու աս տեղերս ան ատենին մէջ բաւական պատրաստութիւն չունենալուն համար, թիւ ատենին մէջ բոլոր նորութիւն վտանգի մէջ կիւնար: Աս ցաւալի կացուէ մէջ Բւլարով պէտք եղաւ որ ֆռանսըզին կողմը բռնէ, որ աս ալ էր մէկ հրատարակումը կայսերական պարտուցը ու սկզբանցը դէմ, ու իրեն պատերազմական տիվանին բէք դէմ: Ֆռանսըզին հետ միաբանութե ստորագրելու ատենը, մարտի 14ին, 1812. կայսրը աս երկու բան աչքը առերէր, մէյմը ինչպէս որ յայտնի էր երեսայ աս Դաւաբուրեցը մէջ թէ ամենէին ետ չի կենար ան բանէն՝ որ ուշ կամ թէզով ճամբայ մը կը ցրցունէ խաղաղութե երկորդ պինսիսի կառավարութիւնը բռնել թէ իրեն նորութե մէջ, թէ դուրսը, որ թէ անկարելի Բւլար խաղաղութե, կի թէ պատերազմին պարագաները ուրիշ կերպով դաւանանէ, կարենայ Աւսդրիան անկախաբար գործք տեսնալ ան դիպուածներու մէջ՝ ճշմարիտ ու արդար քաղաքական կառավարութե կէտի: Աս պատճառիւ համար միայն հաւանեցաւ որ տայ մէկ չափաւոր դուռ մը, որ ֆռանսըզին հետ միաբան Բւլարով լըմընցընեն գործքը. ուստի բոլոր ուժովը կունակ չի կեցաւ: Աս օգ զրեթէ լուելան հաւանութե վիկըը հրատարակեց ամիկն պատերազմող նորութե չեղոք քի հիւ մէկ կողմը չի բռնող: Կայսեր ճշմարիտ խորհուրդը կի մանաւանդ վախճանը յայտնի էր թէ ֆռանսըզին, թէ Մոսկովին ու թէ ամիկն քաղաքական կառավարութեց դիպուածներուն իմաստուն ընտրաց:

1812 ին եղած պատերազմը, յայտնապէս անմոռանալի օրինակ մը եղաւ, թէ ինչպէս մէկ դործք մը թէպէտեւ սաստիկ զօրութիւնով ազատեցաւ ըլլայ, ու առաջնորդիլ բէք վարպետ կառավարէմը, կրնայ ոչնչաւնալ երբոր համարում ունենալով ղենուտրական վարպետութիւնը, բան դարդար չափը բնութիւնը ու խոհանութիւնը կուզէ անցնել: Փառք ունեւուն երեւակայութիւնը կամ հաճեալ քայլը ու խօսքը իշխանութեանը Մոսկովի տէրութեան էն ներսի սահմանները, ու ան սխալմունքը կառավարութիւնը, որ հալէս մը սերաւ իրեն թէ Մոսկային պարիսպներուն վրէնքը առաջարկէ խաղաղութիւնը, ու այս պէս տկարացնէ Մոսկովին տէրութիւնը կէս դարումը խառն, ու անկից դառնայ յաղթական, բայց դերադանց սրտատաղանթութիւնը Մոսկովին կայսեր, ու ղիւցադնական կրօնի ճոխութիւնը պատերազմող զօրայքը, ու սրտանց հաստատուն հաւատարմութիւնը իրեն հպատակներուն, պօշը հանեցին ան երազները. որ ինքը Նաբոլէօնը իրեն մնասովը բէք ուշարթնցաւ իրեւանս ըլլալու. բոլոր Փռանսընի գունդը անդին անդին ցրուելով բժացաւ, ոչինչ դարձաւ, ու քիչ ատենի մէջ պատերազմին թէպարտնը Տնիբեր ու Տըվինա դետին բէնարսներէն եկաւ. անցաւ Օտէն ու Էլպա դետին բէնարսները:

Աս իրեն բաղդին յանկարծակի կարգէ դուրս թէքէն մէքէն թէքս ումէքս դալը, ամմէն Եւրոպայի կառավարութեանց մէջ եղաւ մէկ առաջաբանութիւնը մեծ խռովութեան: Մոսկովին ու Շվեդիին դաշնակցութիւնը ամմէն շրջակայ տէրութեանց մէկ նոր սիրտ մը տըվաւ մէկ տեղ միասնալու: Պոռուշը որ առաջուց խելմը ատենէն պէրի կրօնի ճոխութիւնը որոշները որ ամմէն կարելի ջանքը դործածելով ուշացնէ իրեն տէրութեան մահը, որ արդէն հոգեվարութեան մէջ էր, ատենը յարմար սեպեց ու գնաց յանձնը վեցաւ դաշնակցաց դիրքը: Հաս գերմանիայի մանր ու խոշոր արքայութիւնները ասանկ ընելու պատրաստութիւն, ամմէն կողմանց ժողովուրդներուն անհամբեր բաղձանքը՝ հանդարտ ու կշռած արքայութիւններուն ատըմները փութացնել կուտային կոր, ամմէն դէքէն վառեցաւ բորբոքը որ ամմէն մէկը միայն անկախ իրեն հայրենի օրինաց տակը. բորբոքեցաւ ամմէնուն մտածմունքը իրենց ազգային փառքը արհամարհեալ մնալուն համար, ու վերջապէս բարկութիւնին շարժեցաւ օտարական տէրութեանը անաւանի թռնութեանը վրայ:

Կայսրը իրեն մեծ իմաստութիւնը կրտսներ կոր, որ աս փոփոխուէն մէջ օրթալնըսը ոտք ելլալով, հարկաւորապէս տահա շատ բան

պիտոր ըլլայ, ու սաստիկ արդարութեան իրեն բարկութիւնը չի բերելով, մտածեց խելացի ու յարմար ճամբայ մը, որ աս փոփոխուէն հաստատուն ու ճշմարիտ բարի մը հանէ Եւրոպային: Անցած դեկտեմբերին սկիզբէն պէրի Աւստրիայի կողմանէ շատ բաներ եղան որ շարժեն իշխանութեանը իրեն երջանկութիւնը համար ու Ֆրանսիային համար, որ մէկ խաղաղ ու արդար կարգը յանձն առնէ, ու աս բաներս շատ հեղ կրկնը վեցաւ ու ամուր բըռնը վեցաւ: Կը յուսացվէր թէ անցած նեղութիւնները, կորուստը անթիւ բանալիմը որ նորէն կանգնելը կ'իտուովի ընելը՝ դիժար էր, Փռանսըններուն ու իրեն տակը եղած ուրիշ ազդեցութեան դժգոհակցութիւնը կ'ի կիւճէն միջ ըլլալը, որ մէկ տեղ կը բաշէին կոր մէկ պատերազմիմը նեղութիւն, որ վերջանալուն յոյս մը չըլլալով կը ծեծէր կոր իրենց բոլոր զօրութիւնը, ու վերջապէս աս Նաբոլէօնին նոր ու սաստիկ խայրեթիւ վախճանին պաղ մը մը տուրը, որ պելլիսիք բան մընալ էր, պէլլի շարժեն ղենքը գոնէ անգամ մը մըտիկ ընել Աւստրիային խելացի պատճառներուն: Եղանակը որով աս բաներս առաջարկեցան ամ դուշուրը պարագայից ժամանակին յարմարեցաւ էր, արմախիսի ծանրութիւնը մը ինչպէս որ կը պահանջէր իրեն հարկաւորութիւնը, ու այնպիսի հանդարտ ու կազուր կերպով ինչպէս որ կը վայելէր աս բանին յաջողութիւնը ցանկացողներուն, ու երկուց թագաւորութեանց մէջի եղած բարեկամութիւնը կէօրէ:

Չէր կարծուէր թէ այսպիսի բարի սրտէ առաջ եկած պատճառները պիտոր մերժըվին ու խապուլ չըլլան. և աս առաջարկութիւններս լուսնի ըլլալուն թարգը, ու մանաւանդ աս խաղաղութեան օգուտ խայրեթիւններուն ատենը, Աւստրիային խորհուրդներուն ու Նաբոլէօնին բռնած ճամբուն մէկ մէկու անհնարին թէքս դալը՝ ամմէն յոյսը կը արթնէ տըվին: Խոհեմ լեզուով բարի յոյս մը տալուն տեղը, որ հասարակաց յուսահատութիւնը հանդարտի, Փռանսայի դիտաւոր իշխանութիւնները միշտ կը հրատարակէին թէ Նաբոլէօնը պիտի մոտիկ չըլլէին այնպիսի խաղաղութեան որ կրնայ դըպչել իրեն տէրութեանը ամբողջութեան, ու ան դաւաճներուն մէկին պիլէ, որ ինքը բէֆինէ միացուցերէր Փռանսընի սահմաններու հետ: Աս ատենին մէջը ըսպառնալիք, բարկութիւններ, թըթու և յայտնի արհամարհանքներ ալ շատ եղան, ինչպէս ուրիշ դիպուածական թէութիւններուն մէջ պիլէ, որ հիւ մէկ կերպով իրեն բէֆինէ գրած սահմաններուն դժին չէին դըպչիր. ու կարծես թէ կը վախնար կոր Նաբոլէօն:

լծօնը թէ իրեն միաբեր աղէկ մը չեն հասկը-
նարկոր թէ ինքը Զքիս հանդատութիւն հա-
մար հիշ մէկ էական բան չուզէր կորսնցը-
նել։ Աս թշնամութե նշանը նոր ու մասնա-
ւոր վերջմընալ տըվաւ Աւօդրիայի, որով
իրեն խաղաղութե յորդորմունքը՝ որ ուրիշ
տէրութիւններու ալ կընէրկոր իբրեւ դիտութե
ու առերևոյթ (իմ իւստիւնքեջիւ) հաւա-
նութիւն Փռանսըղին, հարկաւորապէս տա-
րակուսական ու անօգուտ բանմը պիտոր է-
րենար։ ու իրաւոր Փռանսըղին դէմ միա-
ցեալ տէրութիւնները կայսեր առաջարկուեր
ու միջնորդութիւն միշտ դէմ կըբերէին Նա-
բօլէօնին հրապարակական յայտարարուեր։
Մարտի մէջ երբոր կայսրը դէսպան խը-
կեց Լոնտա, որ ինկիլիէտուան յորդորէ
հաշտութե մէջ մտնալու, ինկիլիզը պատաս-
խան տըվաւ թէ չեմ հաւատար որ արթըն
Աւօդրիան խաղաղութե յոյս մը ունենայ աս
ատենըս, դերէ Նաբօլէօնը անանկ ձախեր
կըհրատարակէ կոր թէ պատերազմը մշտնջե-
նաւորէ պիտոր։ Աս պատասխանը ինչևտար
իրաւ ու հաստատունէր, հարկաւորապէս
անխտար ալ մեծ ցաւ պիտոր բերեր կայսեր։
Ի վի մայր ամի Աւօդրիան չի դադրեցաւ
հաստատութե ու զօրաւոր խօսքերով կրկին
ու կրկին (իմ խաթ վէ խաթ) իմացնելու։ Նա-
բօլէօնին խաղաղութե կարօտութիւն։ Իրեն
յորդորմունքը հիմն իմ թէմէլ աս էր դերէ՝
որ չընդունել չիլար, թէ Եւրոպան միայն
Փռանսըղու ծանրութե տակնու վրայ եղած
ըլլալով, անկարելի է որ հաստատուն խա-
ղութիւնը ըլլայ, ինչվան որ չի դըրմիմէլ ար-
դար չափ մը աս ծանրութե։ Աս ատենըս
սկսաւ կայսրը պէտք եղածը մտածել իր զօր-
քը ժողովել ու զօրացնել, հէմ իմացաւ ալ որ
պէտք է եղեր Աւօդրիան ալ պատերազմ
պատրաստով թէ որ կուզէ որ իրեն խաղա-
ղութե միջնորդութե բոլորովին Էուրոպայ իմ
նափիլէ ու երազ չիլայնէ։ ուրիշ դիաց ալ
դիտեր որ անկարելի էր ինքնալ անմիջապէս
մասնակից չըլլայ աս պատերազմներուն, դէ-
րէ ինչ վեճակի մէջ էր նէ չէր պիտեր թէ հա-
տատուն կըմնայ մի։ Աս միտքիս մէջը հա-
տատուն կեցաւ միշտ ու անով կառաւարդէ
ցաւ։ ու որովհետեւ առաջմընէ պէրի ամեն
ջանքը խաղաղութե պարապ ու անօգուտ է
դերէր, անոր համար շատ էվելօքը հաստա-
վեցաւ աս միտքին վրայ։ Հետեւեւ յայտ-
նէ է, որ իրեն միջնորդ ըլլալը կիմ գէնք վեր-
ցնելը աս էր որ մէկ նոր կարգմը հաստա-
տէ։ Նաբօլէօնը չէ թէ միայն իմացաւ Աւ-
օդրիայի զինուորիցը, հապա հարկաւոր ալ
ձանցցաւ, ու շատ բանի մէջ ալ յայտնաւիս
հաւանեցաւ։ Բաւական պատճառ ալ ունէր

հաւատալով թէ կայսրը աս ատենիս մէջը
որ Զքիս վեճակը պիտի որոշվի նէ, մէկդի
կըթողու իրեն անձնական ու անցաւոր պա-
տիվը, և ուրիշ բանի չի նայի, բայց եթէ
միայն Աւօդրիական ինքնակալութե ու ի-
րեն մօտիկ եղած սահմաններուն հաստա-
տուն բարին։ ու ուրիշ բանի պիտի չխառ-
նըվի, բայց եթէ՝ աս երեւելի ու գլխաւոր
պատճառներս ինչ բանի որ բռնադատեն
զինքը։ Աւօդրիան ալ հիշ այնպիսի կերպ մը
չի ցուցուց, որ իրեն դիտաւորութե կարենար
մէկ ուրիշ բանաւոր պատճառմը տալ։ Բայց
աս ամեն բանը ասանկ ըլլալով, Փռանսան
չէ թէ միայն իմացաւ թէ Աւօդրիայի միջ-
նորդութիւն առանց զինուորեցու չէր կրնար
ըլլալ, հապա շատ անբամ ալ յայտնեց թէ
աս պարադաներուս համար մէկ հասարակ
կերպովմը չէր կրնար պղտիկ դործմընալ
տեսնալ, հապա պէտք էր որ սատիկ ու ժող-
օրթան ելէ, ու այնպիսի զօրութե ինչպէս
որ կըվայել մէկ գլխաւոր ու անկախ տէրու-
թեմը նէ՝ բան տեսնէ։

Բանը հոս հասնելով, մէյմալ տեսնաս որ
Նաբօլէօնը թողուց փարեզ ու եկաւ որ դէմ
դնէ արգելէ դաշնակցաց բանակը։ Նաբօ-
լէօնը՝ որ էր թշնամի դշնկցաց շնտակ սրտով
դուրեց կտրըձութիւն Մուսկովի ու Պաուշի
զօրացը մայիսի արունտ պատերազմին մէջ։
բայց թէ աս առջի պատերազմին ելքը անխը-
տար դաշնակիցներուն օգտակար չեղաւ նէ,
պատճառը աս էր, մէյմը Փռանսըղներուն
զօրաց անհուն բազմութիւնը, որ դաշնակից-
ներուն զօրքէն շատ աւելի էր, մէյմալ իրենց
Զօրավարին իմ Նաբօլէօնին անհապրին պա-
տերազմի ստրվածութիւնը, մէկ ուրիշ գլխա-
ւոր պատճառմալ կար այօնքն քաղաքական
պարազաները, որ անոնց կէօրէ կըշարժէին
երկու դաշնակից թաղաւորները, միշտ ա-
սիկա դնելով միաբերին, թէ ասանկ տա-
վան որոյ համար կըկրուվիննէ, չի կրնար եր-
կան ատեն սալթ իրենց վրայ մնալ, հապա
հարկաւորապէս քիչ մը առաջ, քիչ մը ետքը,
թէ յաջողութե մէջ թէ ձախտորդութե, պէտք
է որ ամեն տէգուի որ բոլորովին չէ կորսն-
ցուցեր իրեն ազատութիւնը, ու ամեն բոլ-
րովին ազատ բանակ, պիտի դայմանէ իրենց
ընկերուեր մէջ։ Ասոր համար իրենց զօրաց
քաջութիւնը շատ մէյման չի տուին, հապա
այնչափ՝ որչափ ժամանակը կըպահանջէր,
ու ասով քիչ զօրք կորսնցուցին, յուսալով
թէ իմ ժամանակին աւելի համարձակութե
տահա շատ յաջողութիւն ու ելք կըգտնէին։
Աս պատճառներուս համար, ու ունի զինք
որ ըլլալու էր նէ կամաց կամաց աւելի դուրս
ելէ, զինադարարութեմը յանձնուին։

Դաշնակցաց ետ քաշվելը անանկ կերպով
փոխեց պատերազմը որ, օր առ օր վրայ կը
ցըցընէր Կայսեր թէ արթըն անկարելի է
երկար ժամանակ պարտադու պաղ սէլորձի մը
ըլլալը։ Մանաւանդ զխաւոր բանը Պառն
շի տէրութե վեճակն էր, որոյ վրայ բոլոր
ուշը պէտք էր դնել Կայսրը, որ հաստատե
Պառնշի տէրութիւնը ընտոր առջի դուռը,
բոլոր Եւրոպայոյ բաղաբաղան կարգաւորու
թե։ ասոր ան ատենի վտանգը՝ իրեն կըսեպ
վէր։ Նաբօլէօն Կայսրը ապրիլի սկիզբը ծա
նոյց Վիեննայի ատենին քի տիվանին թէ Պառն
շի տէրութիւնը Փռանապէս բաժնիւրէլուն ու
ձէնիւր շարունակելուն համար, 'ի հարկէ պի
տի քայքայվի, ու թէ Աւստրիային 'ի զատ
ուրիշէն յոյսմընալ չունի որ իրեն տէրութիւն
ընտ կարենայ միայնել իրեն հարկաւոր ու
շնտիր դաւառները։ Աս յայտարարութիւնս
բաւականապէս ցըցուց թէ Պառնշի երկիրը
ազատելու համար հիշ մէկ բանիմը հաճաթ
սըղ ըլլալու չէ, ու թէ որ օրինաւոր խաղա
ղութիւնը անկարելի ըլլար աս բանս լըմըն
ցընել, քի Մոսկովստան ու Պառնշի տէրու
թիւր ազատելունէ, սաստիկ ուժ ու զօրաւոր
օգնութիւն պէտք էր ընել։ Աս միաբովս՝ որ
Փռանապէս ալ յայտնի գիտէր, սկսաւ Կայս
րը իր բանակը մեծցնել։ Զուենիս սկիզբը
Կայսրը իր տեղէնէլաւ ու զնաց ձէնիւն մօտ
տեղումբը, որ մօտիկ ըլլայ ու տեղոյն կէօ
րէ աւելի քանքով խաղաղութե յորդորէ, որ
առաջինէ ալ աս էր իրեն բաղձանքը, ու ա
ղէկմընալ ձէնիւն պատրաստով։

Աս բաներէս քիչմը առաջ Նաբօլէօնը
հրատարակեց թէ ինքը առաջուց առաջար
կերէր որ ըլլայ մէկ ժողովքը Բաւարիային
մէջ, ուր տեղ որ ըլլան Ֆրանսըզին կողմա
նէ լիակատար իշխանութիւն ունեցողները
նմանապէս ամերիկայի միացեալ նահանգնե
րունը, սպանիայի Զովսէփ նոր թագաւո
րին ու ուրիշ դաշնակից արութիւններուն։ մէ
կալ կողմանէ ինկիլդէստանին, Մոսկովին,
Պառնշին, ոտք ելած սպանիօներուն ու ու
րիշ դաշնակից տէրութիւններուն, որ հաստա
տեն միաբանութե մէկ հաստատուն թէմիւ
մը խաղաղութե։ որոյ արդեօք առաջարկե
ցաւ աս ժողովքս, ու ինչ ճամբով պիտոր
ըլլար։ որ տեսական հրովարտակով (քի շէ
րի հաճտով), ու որ կարգաւորութե պի
տոր ըլլային ասոնք։ աս ամին բանը նէմ
ցէէն ծածուկ մնացերէն, որ միայն 'ի հասա
րակի օրթան ելած դաղէթաներէն իմացաւ։
Ու աս ասանկ ըլլալով, ընտոր կրնար խելք
հասնել թէ այսպիսի մեծ բան, միս միմակ
առաջապիտի երթար։ ու այսպիսի սաստիկ
մէկզմէկու հետ թշնամի եղածները, ինչպէս

մէկտեղ պիտոր ժողովէն ու հաստատեին խա
ղաղութիւն՝ առաջինէ խաղաղութե հիմը չի
գրած ամէն տէրութիւններու հաւանութեը։
Ուրեմն կը հետեւի յայտնապէս որ աս առա
ջարկութիւն էր մէկ երեւակայութե խաղա
ղիմը (քի հէյալի տիւղմէ մը), քան թէ իրա
ւացի արթընցընել մը ու հրաւիրանք մը բա
ղաբաղան կարգաւորուէ։ Աւստրիային միա
քը պատկերէր թէ հանուր խաղաղութեմը աս
վերջին դժուարութե մէջ։ շատ ատենէն
պէրի կըմտածէրկոր թէ արդեօք կարելի է
մի կամաց կամաց հասնել աս վախճանիս քի
բոլոր ճիւղս խաղաղութե, որ անկարելի ըլ
լալուն։ սկսաւ տուն տալ, կերպը հասկըցը
նել Փռանսըզին, Մոսկովին, Պառնշին պի
տէ ցամաքային խաղաղութիւնը ընել միայն։
Նէմցէին տիվանալ դիտէր, թէ որչափ հար
կաւոր է ու ինչխաւար բարիներու պատճառ
է միաբան խաղաղութիւնը որ ըլլայ հաստատ
ված հաւանութե ամէն մեծ տէրութիւններու,
ու թէ ասանկ որ չըլլային, չըլլար յոյս Եւրո
պիայի ապահովութե, ոչ բարեյաջողութե,
ու չէր կրնար կարծիք մը պիտէ ըլլալ թէ կը
հանգչի երկիրս թէ որ չիլլայ հաղորդակցու
թիւն ինկիլդի հետ, անոր համար աս Աւստ
րիայի առաջարկութիւնը որ պիտի առաջար
կէր Նաբօլէօնին, անկարելի էր որ Նաբօլէօ
նը ընդունէր՝ որովհետեւ մէկ անհաճոյ վէճ
ոովմը գրեթէ ինկիլդի հետ ամին հաղոր
դակցուինները կըսերէր, ասոր հիմը Նէմ
ցէին աս առաջարկութիւնը կըսեպիւր ընտոր
հակաւ մասմը ապագայ ընդհանուր խաղա
ղութե ու մէկ ճշմարիտ ժողովքի մը։ Ուս
տի հիմըկուհիմայ Նէմցէին Կայսրը կողդէր
մէկ ցամաքային ղեկառաւարումմը, որ բա
նայ լարձակ ճամբայմը ցամաքային հաստա
տուն խաղաղութե։ թէ որ Աւստրիան հող
չունենալով աս հակաւ մասին, ուրիշ պատ
ճառովմը ետեւէ իյնարնէ, Մոսկովը ու
Պառնշը հանդիսական դաշնակցութե ինկի
լդի հետ կապված ըլլալով չէին մոտիկ ընել
Աւստրիային առաջարկութեցը։ Ետքէն Մոս
կովին ու Պառնշին սիրաւ ըռահաթ ըլլալով
Նէմցէին վէ հրատարակեցին թէ իրենք ալ
պատրաստ են ընդունելով միջնորդութիւնը
Աւստրիային միաբանելու խաղաղութե հա
մար ըլլալու ժողովքին։

Ասկից ետքը կըմտար տեսական քի շէրի
եկող Նաբօլէօնին հաւանութիւն ու մէկալ
կողմէն ալ հաստատուն դիտաւորութիւն՝ որ
կարենան խաղաղութե վրայ խօսակցուել ընել։
Աս վախճանիս համար Նէմցէի Կայսրը խըր
կեց մէկ դեսպանմը Տրեզուս։ աս դեսպա
նութե պտուղը աս եղաւ որ աս միաբանու
թեւ համար Նաբօլէօնը ստորագրեց քի խ
ղա

